

GERİ KALMIŞ MEMLEKETLERDE YATIRIM POLİTİKASININ BAZI VEÇHELERİ (1)

Tercüme eden: *H. Üren ARSAN*
Maliye Asistanı

İktisadî faaliyetlerin genişletilmesi sureti ile fertlerinin refahını artırmak hamlesinde, dünyanın geri kalmış milletleri lüzumlu en kısa zaman içinde maksimum netice elde etmek için, ekseriya kıt sermaye mevcutlarının yatırımlarında en uygun tarzın seçilmesi problemile karşılaşmaktadırlar. Son yıllarda hangi tip yatırım politikasının doğru olduğu husunda bariz bir şekilde birbirine zıt bir çok iddialar ileri sürülmüştür, ve makalede müdafaa edilen politikanın iki ana hattının temelini teşkil eden teorik ölçünün nasıl bulunacağını tesbit etmek için yapılan çalışmalarda bunların en önemlilerinden bazıları analiz edilmeye çalışılmıştır. —Şöyle ki, işsizlik ve düşük istihdam üzerinde derhal tesir yapacak şekilde ekonomide sermayenin oldukça müsavi dağıtılması ile, iktisadî gelişmede uzun devrede bir zincir reaksiyonu yapacak şekilde hesaplanmış, bir kaç sektöre, nisbeten büyük miktarlarda yatırım yapılması tatbikatta yatırım politikası için hakikî bir temel teşkilinde birleştirilebilir.

G İ R İ Ş

Gerikalmış memleketlerde suratlı iktisadî kalkınma için yegâne engel olmamakla beraber belli başlı engellerden birinin sermaye noksanı olduğu genel olarak kabuledilir. Bunun için bu memleketlerde mevcut sermayenin en iyi şekilde kullanılması meselesine büyük önem atfedilmektedir. Ne tip yatırım projesi tercih edilmelidir -büyük ölçüde mi yoksa küçük ölçüde mi, köye ait proje mi, şehre ait proje mi, ziraat,

(1) Bu yazı *International Labour Review*'in Vol. LXXVII, No. 5 Mayıs 1958 sayısından tercüme edilmiştir.

sanayi, nakliye yahut enerji projeleri işgücüne nisbetle fazla mı az mı sermayeyi icabettirmektedir, yatırım beşeri kaynaklara mı (meselâ eğitim ve sağlık hizmetleri suretile) yoksa maddî kaynaklara mı yapılmalıdır? İktisatçılar tarafından teklifedilen bu tavsiyeler birbirine zıt olmasa bile, üzerinde ihtilâfa düşülen meselelerdir.

Geleneksel iktisat tahlili "marjinal" prensibin (aynı şekilde bütün kıt kaynaklara tatbiki kabildir) ehemmiyeti üzerinde durmaktadır - bu prensip sermayenin (diğer kaynaklar için olduğu gibi) ekonominin muhtelif sektörleri içinde ve arasında kullanılmasından hasıl olan verimler yahut sonuncu veya marjinal ünitenin net prodüktivitesinin farklı kullanmalardan her birinde mümkün olduğu kadar yaklaşık surette eşit olmasını ifade eder. (1) Eğer marjinal prodüktivitenin düşük olduğu sahadan marjinal prodüktivitenin yüksek olduğu sahaya sermaye nakli millî istihsalin artmasını mümkün kılacaksa sermaye başka bir şekilde tahsis edilecektir. Bu prensip sermayenin kıt, işgücünün nisbeten bol olduğu gerikalmiş memleketlerde, memlekette daha fazla sermaye daha fazla sermaye daha az iş gücü olsa daha elverişli olacak, sermayenin marjinal prodüktivitesinin yüksek iş gücünün marjinal prodüktivitesinin düşük olduğu noktadan itibaren artık bir istikamette sermaye yatırımdan vazgeçilmesini ifade etmektedir (çünkü iş gücü çalışmalarında yardımcı olacak daha az sermayeye sahip olacaktır). Bu durumda prensip, istihsalin sermaye kesafeti metodlarından ziyade işgücü kesafetini kullanarak ekonomide baştanbaşa daha ziyade genişliğine ve az az sermaye dağıtımının lehindedir.

Fakat bazı iktisatçılar, eğer gerikalmiş memleketlerde sermaye genişliğine ve az dağıtılır ve iş gücü kesafeti tekniği ile kendilerini tatmin ederlerse, yeni yatırım iktisadî bünyede herhangi bir radikal şekil değişikliği olması veya "kendi kendini destekleyen gelişmeye doğru uçuş" un (take-off into self-sustained growth) başarılması için ekonominin herhangi bir sektöründe kâfi derecede bir tesir yapamayacaktır görüşündedirler. "Kesif sermaye yatırımı" okulu diyebileceğimiz bu iktisatçıların görüşüne göre yeniden mevcut sermayenin büyük bir kısmının, sanayinin özünün veya ileri ve sermayenin kesif olduğu teknolojinin kurulmasında toplanması, ekonominin geri kalan kısmı sermaye

(2) A. P. Lerner, *Journal of political Economy* de çıkan (Chicago, Vol. LXI, No. 1, Feb. 1953. p. 1) «On the Marjinal Product of capital and the marjinal efficiency of investment» de ve Mrs. Joan Robinson «The Accumulation of capital» de (London, Macmillan 1956) sermayesinin marjinal prodüktivitesi kavramının kullanışlı olmadığını iddia etmişlerdir. Onlar yatırımların marjinal yeterliği veya marjinal istihsal terimlerini kullanmayı tercih ediyorlar. Fakat yine iktisatçılar arasında eski ve alışılmış terimler kullanılmaktadır.

bakımından kit olarak bırakılmak pahasına bile olsa, bu sanayi özü (nuclei) veya "kalkınma blokları" karşılıklı destekleyici projeler ihtiva ederek, gelişmenin ekonominin geri kalan kısımlarına da yayılmasına tesir edecek stratejik gelişen noktalar teşkil edecektir. Böyle kalkınma blokları içindeki münferit projelerin sermaye kesafeti, tabiatile daha çok veya az olabilir; lâkin bu husus ekonominin bir kısım bölgelerinde ve sektörlerinde sermayenin bir dereceye kadar temerküzünü icab ettirecektir.

Bu makalenin gayesi, bu görüşlerin herbirinin doğruluğunu göstermek için ileri sürülen iddiaları görerek, bu iki görüşün daha teferuatlı tetkiki, nasıl uzlaştırılabilecekleri ve yatırım kararları için pratik bakımdan faydalı kriterin nasıl temin edilebileceği konusudur. Bu görüşlerden çıkan, hükûmetlerin yatırım kriterlerinin tatbiki için aradıkları çok önemli vasıtalar meselesini çok daha fazla yazılmak isteyen bir konu olduğu için bir tarafa bırakıyoruz. Âmme sektöründe tabii hükûmetler kabul edilebilir buldukları kriteri doğrudan doğruya tatbik ederler. Bundan başka eğer isterlerse, hükûmetler hususî sektörde alınan yatırım kararlarına tesir etmek için, vergiler, yardımlar, sermaye tahsisleri, kambiyo ve ithâlât üzerindeki kontroller gibi geniş ölçüde tesir vasıtalarına da sahiptirler. Burada hususî sektörde yatırımların istenen sahalara yapılması için bu gibi vasıtaların kullanılmasının güçlüğüne incelemeyeceğiz. Yalnız şunu belirtelim ki; farklı yatırım sahalarının seçimini nisbeten cazip bir hale getirmek için hükûmet tedbirlerinin beklenmeyen tali tesirler husule getirmesi muhtemeldir ve yeni meseleler ortaya çıkarabilir.

Yukarda ayırdığımız bu iki görüşü teferruatla tetkik etmeden önce, aralarında ihtilâf oldukça (2) bu görüşlerden birinin diğerine tercih edileceği hususunu tarihe bakmak suretile araştırmak faydalı olabilir. İktisadî kalkınmada W. W. Rostow'un "uçuş - take-off" safhası dediği safhayı başarı ile geçmiş ve "kendi kendini destekleyen gelişme - self-sustained growth" ameliyesini başarmış bütün memleketlerde, gelişmeyi yaratacak veya ekonominin genişleme şartlarına kat'î bir şekilde yardımcı olacak manada uçuşta (take-off) baş rolü oynayan muayyen bir sanayi veya sanayiler kompleksini tesbit mümkün görünmektedir. Bunlar pamuk dokuma sanayiinden demiryolları ve askerî malzeme istihsal etmek üzere kurulan ağır sanayi terkibi suretile, kereste, maden cevheri, sütlü maddeler sanayii ve geniş ölçüde çeşitli istihlâk eşyası sanayiine geçiş şeklinde sıralanacaktır. (Diğer memleketlerde değil, fakat, Britanya'da böyle olmuştur). Demiryollarının tesisi tarihi olarak

(3) Bu hususta daha sonra Sayfa 17 ye bakınız.

uçuşlar (takes-off) için yegâne harekete getirici olarak görülür. A.B.D., Almanya, ve Rusya'da, ve bilhassa İsveç, Japonya ve diğer memleketlerde son derece önemli bir kısımda rol oynadığı muhakkaktır. (4) Arthur Lewis "İktisadî bakımdan bir memleket için en büyük nimet ucuz ve yayılmış ulaştırma ağ-örgüsüdür." demiştir. (5)

Olgun ve gelişen bir ekonomide bile, ileri doğru bir hareketin, herhangi bir yerde daha ileri doğru gelişme fırsatları yaratan, mahdut sayıda sektörlerde süratli bir genişleme neticesi olarak devam ettirildiği umumiyetle doğru görülür. "Take-off Uçuş esnasında sektörlerin davranışı, genel olarak gelişme ameliyesinin sadece özel bir ifadesidir; yahutta başka bir tarzda söylenirse, gelişme farklı modellerde çeşitli öncü sektörlerle uçuş (take-off) denemesi sonsuz şekilde tekrar edilerek olur" (5) Herhangibir devrede boş rolü oynayan sanayi veya sektör, genel olarak nisbeten modern teknoloji kullanan bir sanayi veya sektör olarak görülür.

Bazı sanayi ve iktisadî sektörlerin diğerlerinden çok daha süratli gelişmesi olayına ilk bakışta, kesif sermaye usulü sanayinin özü veya kalkınma bloklarının ihtiyatlı tesisine çalıştıkça ve lehinde oldukça, yatırım politikasında kesif sermaye usulüne tedarik edici bir kuvvet olarak bakılabilir. Hakikatte tarihe başvurma, marjinal prodüktivite usulünden farklı bir manada bu usulü çok şüpheli bir şekilde doğru çıkarır. Çünkü bir defa aşağıda beyan edileceği gibi, süratli gelişme ekonomisinin daha ziyade mahdut sektörlerinde yahutta ekonominin tek bir sektöründe bile olsa, yatırım politikasında marjinal prodüktivite usulü tamamen uygun olabilir. İkinci olarak sermayenin kesif olduğu sanayinin özünü teşkil eden tesislerin ekonominin geri kalan kısmında gelişme ameliyesinin tetiğini çekmekte büsbütün başarısız olduğu bir çok haller olmuştur, meselâ Orta Doğu petrol tesislerinde veya Lâtin Amerika memleketlerinde bazı maden cevherlerinin bulunmalarında olduğu gibi. Bunların ilk önceleri yabancı yardımları mahiyetinde olduğu, faaliyetlerin çoğunun hariçten yapıldığı (veya son zamanlara kadar öyle olan) idarî mevkilere yerli halkın geçemediği ve yerli işçilerin az yetişmiş bulunduğu ilgili memleketlerden ziyade deniz aşırı yatırım yapanlar ve müstehliklerin alâkasına kalmış olduğu iddia edilebilir ve doğrudur. Bu tip faktörler için ekonominin geri kalan kısmında nisbî durkunlukla ileri teknoloji mevkilerinin birlikte mevcut

(4) W. W. Rostow : «The Take-off into self-sustained Growth» Economic Journal de (London) Vol. LXVI. No. 261 Mar. 1956 sayfa 45-46.

(5) William Arthur Lewis : The Theory of Economic Growth. (London, George Allen ve Unvin. 1955) Sayfa 73

(6) Rostow. op. cit. p. 44

olmasını saymak yeter düşünülebilir. Yahutta izahların bir kısmında ve belki de büyük bir kısmında, devam eden bir genişlemeye doğru uçuş şartları keyfiyetinde nakliye, enerji ve bu gibi lüzumlu infrastruktur ve yeter derecede mevcut olmayan teşebbüs fonksiyonlarını ifaya istekli ve muktedir kimseler temin etmek için gerekli ehemmiyetli nisbette yatırım lâzım geldiği söylenebilir.

Nisbeten sermayenin kesif olduğu teknoloji kullanılarak ağır sanayide merkezîleşme U.S.S.R. nin iktisadî kalkınmasında büyük bir rol oynamıştır. Diğer taraftan W.W.Lockwood şuna işaret etmiştir ki "Eğer Asya'daki iktisadî kalkınma faaliyeti bakımından Japonların tecrübesi bir ders verirse o da gelenekten radikal olarak ayrılmadan veya büyük miktarda yeni yatırımlar isteyen, teknolojideki nisbeten basit terakkilerin büyük sayılarının toplam ehemmiyetidir... Bunun içindir ki sanayileşmeye başlayan herhangi bir fakir memleket için müşkül meselelerden biri mümkün olduğu kadar geniş ölçüde böyle yenilikler getirmek ve yaymaktır." (6) Bunun için iktisadî kalkınma ile ilgili tarihi olayların farklı şekillerde tefsirleri mümkündür ve şimdi tetkik etmekte olduğumuz gerikalmış memleketlerde yatırım politikası bakımından bu iki görüşün hangisinin muteber olduğu hususunda herhangi bir basit ölçü temin etmemektedir.

MARJİNEL PRODÜKTİVİTE METODU

Marjinal prodüktivite metodundaki temel muhakeme tarzı basittir ve basit bir şekilde açıklanabilir. Marjinal prodüktivite usulü bir projede daha çok sermaye kullanıldığı veya muayyen miktar iş gücü ve arazi terkiibinde bir işletmede daha fazla sermaye kullanılması halinde ilâve sermaye kullanılmasından hasıl olan istihsal artışının bir zaman sonra düşmeye başlayacağı fikrine dayanmaktadır. (Bir fabrika, bir çiftlik veya bir maden ocağı sermaye ile daha iyi teçhiz edilirken, bir noktadan sonra artık daha fazla sermaye ihtiyacı çok önemli değildir.) Bu durum, muhtelif projelerde yatırılan sermaye miktarının yatay olarak, devamlı sermaye artışlarının prodüktivitesinin ise dikey olarak ölçüldüğü aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. Eğer her projede kullanılan sermayenin marjinal prodüktivitesi (kullanılan sermayenin sonuncu ünitesinin prodüktivitesi) mümkün olduğu kadar eşite yakın olacak şekilde her projeye sermaye yatırılırsa, üç projenin yekûn istihsalı en fazla olacaktır. Bu durum şekilde gösterilmektedir, her projede yatırılan sermayenin sonuncu ünitesinin prodüktivitesi D, G ve L her birinde OP ye eşittir. Eğer sermaye projeler arasında başka bir tarzda

(7) The Economic Development of Japan : Growth and Structurel Change 1868-1938 (Princeton, University Press 1954) Pp. 198-199.

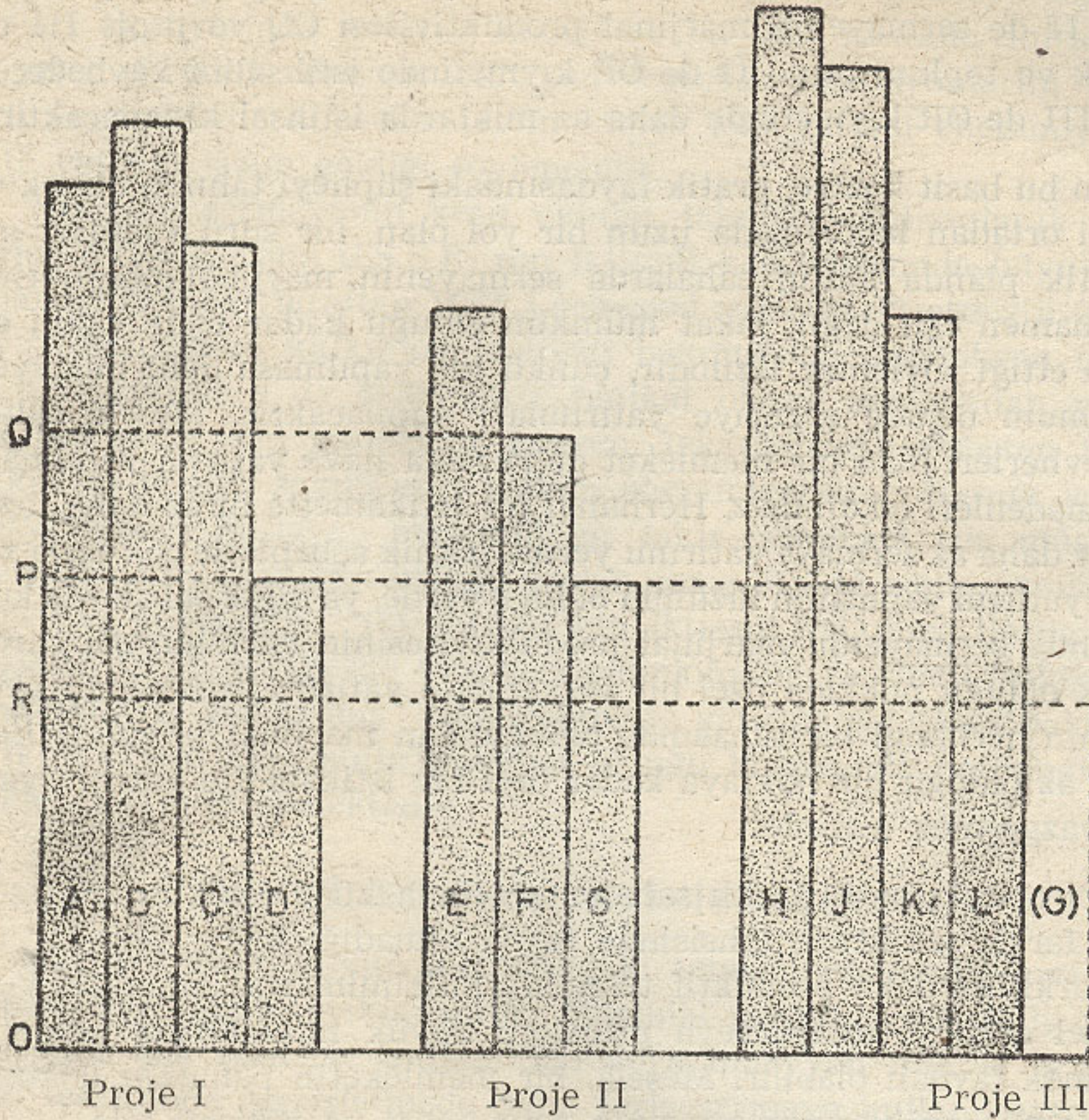
tahsis edilse idi, yekûn istihsal daha az olacaktı. Eğer proje II ye yatırılan sermayenin marjinal ünitesi proje II yerine proje III e yatırılrsa idi proje II de sermayenin marjinal prodüktivitesi OQ ve proje III de OR olacak ve toplum proje II de OP kıymetinde istihsalini kaybedecek ve proje III de OR kıymetinde daha az miktarda istihsal kazanacaktır.

Lâkin bu basit kaziye, pratik faydasındaki şüpheyi tahmin etmek ve basitliğini ortadan kaldırmada uzun bir yol olan, bir sürü vasıfları gerektirir. İlk plânda bütün sahalarda sermayenin marjinal prodüktivitesini tamamen eşit değil, fakat mümkün olduğu kadar eşite yakın olması icap ettiği söylemek lâzımdır, çünkü hiç yapılmasa dahi muayyen bir minumum ölçüde sermaye yatırımları yapılacaktır. Meselâ; altın maden cevherleri olan bir memleket daha fazla ilâve yatırım yapılmaksızın bu madenleri çıkaramaz. Herhangi bir istikamette biraz daha fazla veya biraz daha az sermaye yatırımı yerine teknik sebeplerle çok fazla veya çok az yatırım yapmanın lüzumlu olduğu yerde, ya diğer sahalarda kullanılmasında sermayenin marjinal prodüktivitesinin ehemmiyetli surette yüksek olduğu noktada özel bir istikamette yatırım yapmaktan veya ekonominin herhangi bir sahasında olduğundan marjinal prodüktivitesi çok daha az olduğu bir noktaya kadar özel bir istikamette yatırım yapmaktan vazgeçmek icabeder.

İkinci olarak, hattâ farklı sahalarda arasında küçük miktarlarda sermayenin farklı şekillerde tahsisinde fayda olmadığı hade, eğer bu tamamen farklı ve daha prodüktif teknoloji kullanılmasını mümkün kılacaksa, özel sektör, sanayi veya projelere büyük miktarlarda sermaye tahsis etmek faydalı olabilir. Meselâ, bir memleketin pamuklu dokuma sanayiinde el tezgâhlarının sayısının artırılması ve inkişafı için küçük miktarlarda ilâve sermaye yatırımının prodüktivitesi düşük olduğundan sanayide kâfi sermaye yatırımlarından yüksek verim elde edilebilen el tezgâhlarından enerji esasın adayan bünye değişikliği yapmak tamamen makuldür. (8)

Üçüncü olarak marjinal prodüktiviteyi kıymetlendirmede unutmamız icabeden bir mesele de zaman devresi meselesidir. Farklı kullanım hallerinde kaynakların prodüktivitesi istihsal masrafları ile istihsal edilen mahsullerin fiatları arasındaki münasebetlere dayanacaktır ve bunlar, başka bir cepheden arz ve talep meseleleridir. Kısa devrede maksat, arz ve talep şartlarına hâkim olmak için kaynakların kullanılmasını tanzim etmek olabilir, fakat uzun devrede arz ve talep kendiliğinden yatırım kararlarının tesiri altında olacaktır. Piyasada yeni bir mal

(8) United Nations. Measures for the Economic Development of underdeveloped countries. (Newyork 1951) P. 49.

veya hizmetin yer almasını mümkün kılacak yatırım, bu mahsulü tanıyan ve talep eden çok az oldukça düşük bir prodüktiviteyi haiz olacaktır.: fakat sadece piyasada yer almış olması ve bir kaç kişi tarafından ilk plânda tecrübe edilmiş olması, vaktinde bir çok kimsenin onu talep etmelerini sağlayabilir ve uzun devrede bu yatırım yüksek prodüktiviteye sahip olabilir. Bundan başka masraf şartları da bir zaman devresi içinde değişebilir ve böylece muayyen bir istihsal sahasında idareci ve işçiler bilgi, maharet tecrübe sahibi oldukça başlangıçta yüksek maliyetle istihsal edilebilen bir malın nisbeten düşük maliyetle istihsalı mümkün olabilecektir. Geçici himaye veya "genç" sanayilere yardım tezinin temeli budur.

Marjinal prodüktivite doktrinin diğer önemli vasıfları, ekseriya hususî marjinal prodüktivite ile sosyal marjinal prodüktivite arasında yapılan tefrikten çıkmaktadır. Herhangi bir şekilde kullanılan sermayenin

hususî marjinal prodüktivitesi *yatırımı yapan müteşebbise* yatırılan sermayenin sonuncu ünitesinin (diyelim ki son 100 £ nin) temin ettiği verim nisbetidir. Bu kıymet, cemiyete bu yatırımın temin ettiği yıllık kıymeti ifade eden sosyal marjinal prodüktiviteden daha fazla veya daha az olabilir. Kârlar geniş ölçüde yayıldığı ve ferdî müstehliklere bu kârlar için bir fiat yüklemek uygun olmayacağı için, hususî teşebbüsle cemiyete sayısız kıymette bir çok yatırımlar ya hiç taahhüt edilmeyecek, yahutta yekûn olarak elverişsiz ölçüde taahhüt edilecektir. Bir çok halde menfaatler öyle bir mahiyettedir ki onlara nakdî kıymet biçme güç veya imkânsızdır, meselâ millî eğitim ve âmme sağlık hizmetlerinden neticelenen menfaatler. Sosyal nokta-i nazardan muayyen mallar ilgili müstehlik veya mustahsillerinden başka şahıslara tesadüfen zarar veya fayda hasıl ettiği için hususî teşebbüsü cezbetmek suretile yapılabilen diğer yatırımlar devlet müdahalesi olmadan ya çok ileri götürülür, yahutta yapılmaz. Çok bahsedilen bir misal vardır, ağır sanayileşmiş bir sahada yılda fabrika bacalarında biriken tonlarla kurumların ilâve edileceği bir fabrikanın sosyal prodüktivitesi hususî prodüktivitesinden az olacaktır. Daha fazla "is" in verdiği rahatsızlık ve topluma empose edilen yüksek çamaşırhane faturaları yeni bir fabrika kurmaya veya kurmamaya karar verecek bir müteşebbisin hususî masraflarına girmez, fakat sosyal masrafların unsurlarını teşkil eder. Aksine olarak sosyal marjinal prodüktivitenin hususî marjinal prodüktiviteyi aştığı haller mevcuttur. Meselâ ne imtiyazı verilebilen, ne de gizli tutulabilen bir mahiyette ekseriya büyük pratik faydaların temin edildiği kaynakların araştırmaya ayrılması ve böylece mümkün kıldıkları kaynakları kullanan müteşebbisin yanında bundan başkalarının da faydalanması halinde bu doğru olabilir.

A.B.D. de olduğu gibi büyük ölçüde hususî teşebbüsün geliştiği ekonomilerde bile yatırım kararları için yegâne rehber - piyasa kuvvetlerinin serbest hareketinden neticelenen fiat ve masraf bünyesi - fiat sistemi değildir. Muayyen mal ve hizmetleri ya devlet temin eder yahutta hususî tedbirlerle temin edilmeye çalışılır ve devlet farklı tip yatırımları hususî teşebbüse cazip göstermek için tefrik edici bir şekilde teşebbüse geçer (meselâ, ithalât vergileri alkol ve tütünden alınan masraf vergileri koyarak).

Fiat sisteminin yatırım kararları için bir rehber olduğu iddia edilen yüksek derecede gelişmiş bir ekonomide bile, eğer sadece fiat sistemine yatırım kararları için bir rehber olarak güvenemiyorsak, nüfus kitlesi kendi kendinin yeterliğine çalışan ve mubadele iktisadının sadece muayyen şehir merkezlerinde mevcut olduğu, fiat sisteminin yeni faaliyete geçtiği bir ekonomide böyle olduğunu söyleyebiliriz. Bir ticarî mu-

amelenin üçüncü şahıslar veya toplumda bedeli ödenmeyen kârlar husule getirdiği veya bedeli ödenmeyen masraflar yüklediği fikrinin bir bütün olarak ileri ekonomilerdekinden geri ekonomilerdeki politika için hâttâ daha da geniş neticeleri haiz olduğu görülmektedir. Marjinal prensibe önem veren birçok yazarlar, bunun için siyasetin gayesini, bütün kullanış sahalarında sermayenin hususî marjinal prodüktivitesi değil, fakat sosyal marjinal prodüktivitesini eşit kılmaya çalışma manasında tarif edileceği şeklinde düşünmektedirler.

Lâkin hususî marjinal prodüktivite yerine sosyal marjinal prodüktivite fikrini geçirmek büyük bir adım atmak ve her çeşit tefsir güçlüklerine kapıyı açmak demektir. Bir memleketin yatırım programının bütünüdür marjinal tahlil çerçevesi içine sokulması istenirse, eğitim ve sağlık sosyal hizmetler gibi hizmetlere yapılan sosyal yatırımların hasılasına itibarî bir nakdî kıymet atfetmek lâzımdır. Alternatif ve daha çok amelî olarak, bir memleketin yatırım programının, sosyal marjinal prodüktivite kriterinin şartlarını ifa etmek düşünülüyor gibi, her nevi böyle projelerden fazla olarak, bu çeşit şeyler için muayyen bir bağımsızlıkla kararlaştırılan masrafları ihtiva etmesi icabettiğine karar verilebilir. Bu kriteri tatbik etmek için - her nerede olursa olsun özel bir projenin cemiyete sağladığı yıllık kıymetin hususî bir müteşebbise sağladığı yıllık verimden farklı olduğuna karar verilir - hasılaya atfedilen sosyal kıymetten neticelenen "shadow" gölge yahut "accounting" muhabe fiatı vermek icabedecektir. Özel bir projenin cemiyete yüklediği masrafın hususî müteşebbise yüklediği masraftan farklı olduğuna hükmedildiği zaman bir gölge (shadow) maliyet tatbik etmek lüzumludur. Yatırım projelerinin sıralanmasında ve hangilerinin yüklenilmeye değer hangilerinin değmez olduğunun tesbitinde kullanılması icabeden piyasa fiatları ve masrafları değil, gölge fiat, ve masraflar olacaktır.

Bütün yazarlar, piyasa fiat ve masraflarını düzenlemek için uygun görülebilen faktörler listesini aynı yapmamaktadırlar, fakat aşağıdaki fıkraların her biri literatürde yer almaktadır.

(1) Bir memleketin parası kıymetinin üstünde tutulabilir, (yabancı parası tahdit edilebilir ve piyasa kıymetinden neticelenmeyen bir fiata satılabilir.) ve bir hükûmetin parasının kıymetini devalue etmek istemeyişinin iyi veya fena sebepleri olabilir. Ayrıca döviz kullanan bütün projelerin özel maliyetine bir şeyler ilâve etmek veya döviz tasarrufu yapan bütün projelerin hususî maliyetinden bazı şeyler çıkarmak uygun görülebilir.

(2) Piyasa fiatlarının ve masraflarının düzenlenmesi, gümrük vergileri veya diğer ayırıcı vergilerin ve yardımların sebeble uygun olabilir.

(3) Fiyat bünyesindeki monopolistik tasarruflar için düzenleme uygun olabilir.

(4) Muayyen projelerin, ihtiyaçlarının bazılarını seyrek nüfuslu sahalardaki nakliye teşebbüsleri gibi kapasitelerinin tamamını kullanmayan teşebbüslerden satın almaları ihtimal dahilindedir. Bu teşebbüsler kendilerine yardım edilmedikçe ortalama istihsal masraflarını kaplayan bir fiyat talep edecekler; fakat tam kapasite ile çalışmadığı hipotezi dolayısıyla özel yatırım projelerinin icab ettirdiği mal ve hizmetin sonuncu ünitesinin temininin fiili maliyeti (actual cost) ehemmiyetli bir şekilde bunun altında olabilir; bu piyasa fiyatından oldukça aşağı bir maliyet seviyesidir, ve bir projenin teşebbüse değer olup olmadığını kararlaştırma maksatları ile tatbik edilmelidir. Bu önemli bir pratik düşünce tarzıdır. Bazı yatırım projelerini, toplumun mevcut ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için icabedenden daha fazla ölçüde temin edilmesi lâzım gelen (yanıt herhangi bir halde olmuş olan) iktisadîlik ölçülerinin hesaplanması kolaylıkları veya teçhizatın tam kullanılmasında topluma yardım eder, bazıları ise etmez. Bir kere demiryolu hattı kurulduktan sonra ehemmiyetli hacimde yük taşınabilir, belki de bir çok yıl daha da fazla taşınabilecektir. Ancak yardım edilmedikçe masraflarını karşılamaya kâfi gelecek yük ücreti konulacaktır. Taşınan yük miktarı azaldıkça her ton-mile için yük ücretleri yükselecektir. Fakat muayyen miktar ilâve nakliyenin temin edilmesi için yapılan *ilâve* masraf düşük olabilir. Eğer yeni bir yatırım projesi bu teşebbüsün nakliye hizmetinden faydalanır ve böylece onun kapasitesini daha tam kullanmasına yardım ederse, bu, eğer nakliye teşebbüsü masraflarını ödemeye muktedirse, konulabilecek yük ücretinden ziyade, (belki de ehemmiyetli derecede yüksek) projenin sosyal bakımdan istenilme keyfiyetini takdir etmede, plânlı maksatlar için kullanılacak ilâve nakliye tedarikinin ilâve veya marjinal masrafları (aşağı) seviyesidir. Daha umumî olarak, eğer bir yatırım projesi ihtiyaçlarından bazılarını azalan masraf şartları altında (9) istihsal edilen istihsal ünitelerinden satın alarak karşılarsa, bu ihtiyaçların sadece marjinal istihsal masraflarından neticelenen bir gölge (shadow) fiyat, ilk temel (sosyal) tesislerin masraflarına yeter derecede yardımcı muhtevî bir piyasa fiyatından, cemiyet için masrafların daha iyi bir ölçüsünü temin edecektir.

(5) Farklı yatırım projeleri, istikbale doğru uzun veya kısa devreler için devam eden ve yakın veya uzak gelecekte farklı nisbetlerde tevzi edilmiş verimler sissilesi hasıl edecektir. Böyle projelerin sıralan-

(9) Bu demektir ki, istihsal üniteleri artırılırken artan her ünite daha düşük masrafla istihsal edilecektir.

ması müstakbel malların kıymetini iskonto etmekte kullanılan faiz nisbetine dayanır. Şimdiki kıymeti 100 £ olmayan malların on yıl içinde 100 £ satılabileceği tahmini ve şimdiki kıymetinin ne kadar olduğunu tesbiti hesaplarda kullanılacak faiz nisbetine dayanacaktır. Faiz nisbeti yüksek oldukça fark daha büyük olacaktır. Piyasa faiz nisbeti, bir memlekette tediye muvazenesi ve kredi durumundaki kısa devreli dağalanmalarla tesir edilirken, toplumun uzun devre zaman tercihleri çok gayritam şekilde aksedebilir ve yatırım projelerinin sıralanmasında toplumun zaman tercihleri, hükûmete aksettirilerek, bir gölge (shadow) faiz nisbeti tatbik etmek uygun olur.

(6) Aşırı işsizlik veya düşük istihdam olan yerde kullanılan iş gücünün hususî maliyetinin sosyal maliyetinden çok fazla olduğu iddia edilir. Eğer bir teşebbüste fazla bir işçi istihdam edilmesinin sosyal maliyeti ve, istihsal edeceği kıymet ile, işçinin başka bir yerde kullanılması halindeki kıymetler arasında fark gözetmezsek, işçi tamamen işsiz olursa sosyal maliyeti hiç olmayacak, tam istihdamın fazlaca altında ise çok düşük olacaktır. Fakat iş gücünün hususî maliyeti - istihdam edene diğer masraflarla birlikte ücret olarak - en az onun gıda, giyim ve mesken ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyede olmalıdır, sendikaların faaliyeti veya sosyal kanunlar dolayısıyla geçinmeleri için icab eden en aşağı seviyeden yüksek olabilir. Bu şartlarda, kullanılan iş gücünün hususî ve sosyal maliyeti arasındaki ihtilâf, eğer takibedilen siyasetin gayesi sermayenin hususî marjinal prodüktivitesini bütün kullanmalarla eşit yapmak ise sermayenin daha fazla az az dağıtılmasının uygun olacağı şeklinde bir iddia olarak ileri sürülmüştür. Verilmekte olan ücrette hususî teşebbüsün sosyal marjinal prodüktiviteyi eşit kılma kaidesine uygun olacağından, daha az iş gücü ve daha çok sermaye kullanmaya temayül edeceği iddia edilir ve hükûmetler iş gücünün istihdamına yardım ederek veya başka yollarla, bu "tahrike" (distortion) muhalefet etmek için nüfuzlarını kullanmalıdırlar.

Bu altı noktanın her biri hakkında bir çok şeyler söylenebilir. Burada sadece sonuncusu üzerinde mütalâa beyan etmek yerinde olacaktır. Üç sebepten dolayı bu iddianın önemini mübalâğa etmek teklikel görülmektedir. Bir kere, geri kalmış memleketlerde nüfus miktarını bilhassa ücretli istihdam edilmezlerse marjinal prodüktiviteleri sıfır olan toprakla uğraşan insanların sayısını mübalâğa etmek temayülü vardır. Ziraî sahada bir çok çiftçi ve diğer köylülerin zamanın çoğunda yapılacak işleri azdır, hasat zamanı ise onlara fazla ihtiyaç vardır ve belki de mahsulün iyi olduğu mevsimlerde daha da fazla ihtiyaç olacaktır. Böylece yıl boyunca onlara hizmetin mevcut bulundurulmasını temin nazarı ile bakılmalıdır. Böyle bir mevcudun kaybı sosyal bir masra

teşkil eder, ve mahsullerin toplanmasına ciddî surette tesir edebilir. İkinci olarak kendileri için derhal ücretli işlerin temin edildiği kimse-ler tarafından evvelce istihsal edilen ziraî veya başka mahsullerdeki düşüşün sebep olduğu müstehlikleri tatmin edememek ile ilâve ücretli çalışma temin etmenin sosyal masrafları nadiren aynı kabul edilebilir, müstahsiller için de bir tatminsizlik mevzuu bahis olabilir. Aynı ücret seviyesinde (ücret şekli her ne olursa olsun) işçilerin ücretli çalışmayı kabul etmek yerine, arazide kalmayı tercihte hakları olabilir - işsiz gezmeye daha fazla önem verebilecekleri gibi sanayi işlerinin şartlarını sevmeyebilirler. Eğer böyle bir tatmin kaybı varsa, bu kendilerine öde- necek olan sosyal masrafın bir unsurudur ve onlar için ücretli iş bul- manın sosyal masrafını, ücret veya hususî maliyet seviyesine doğru getirmeye çalışacaktır. ("Refah ekonomisi" Welfare Economics müstah- sillerin tercihlerinden çok müstehliklerin tercihlerine önem vermek te- mayülündedir.) Üçüncü olarak sosyal masraflarda ihmal edilmeyecek diğer unsurlar olabilir. Ücretli işler hemen bulunmazsa, işçiler böyle bir iş bulmak için yer değiştirmek mecburiyetinde kalacaklar ve bu, nak- liye masraflarını da ihtiva edecektir. Bu hareket şehirlere doğru olursa, yaşamaları için yer ve başka şekillerde sosyal sermaye temini icabede- cektir. Her ne kadar arzuya şayan da olsa, masrafsız temin edilemeye- cek çeşitli eğitime de ihtiyaç duyacaklardır. Bütün bunlar hakikî sosyal masrafları teşkil edecek kaynaklara talep hasil edecektir.

KESİF SERMAYE YATIRIMLARINA DAİR İDDİALAR

Gerikalmış memleketlerde kesif sermaye yatırımlarının lehinde ile- ri sürülen iddialardaki düşünceler muhtelif kısımlara ayrılabilir.

İlk plânda; muhtelif siyasî ve idarî sebeplerle iktisaden lüzumlu olandan daha az kaynakların sermayenin kesif olduğu projelere doğru gidebildiği iddia edilebilir.

A. O. Hirshman son bir makalesinde şöyle iddia etmektedir. -

Geniş yaygın iddiaların aksine olarak, gerikalmış memleketlerde yatırım kararlarının alınmasında, hükûmetlerin çok şumullü temayülleri millî topraklar üzerinde geniş bir şekilde serpilmiş büyük sayıda küçük projeler arasında fonların dağıtılması için bir baraj veya bir çelik fab- rikası fazla endişe edilmesini icap ettirmez.

(10) Tabiatıyla aksi istikamette ileri sürülen başka ve çok kullanılan iddialar var- dır, millî prestiji artırmaya doğru temayül ettikleri için böyle projelerin cazip olduğu iddiası dikkate lâyıktır.

Bu durum sadece dinamik iktisadî gelişmenin henüz gerçekleşmemiş olduğu memleketlerde *müessir* olduğu zaman, tatbikî olarak bütün gerikalmiş memleketlerde sabit bir çekim kullanmak icapettiği tekrar edilebilir. (11)

Bu bakımdan yazar sebepleri ayırmaktadır. Önce hükümetler bütün sahalarda desteğe ihtiyaç duyarlar. Bir memlekette lüzumsuz olarak bir bölgenin lehinde bulunulduğu inancını kuvvetlendirmek siyasî bakımdan tehlikeli olabilir. İkinci olarak, küçük projeler mukayeseli olarak mühendis ve plân yapıcı kabiliyetli kimselere az lüzum hasıl ederler. Finanse etmeye hazır oldukları noktaya kadar, büyük projelerin hazırlanmasında her ikisine de fazlaca ihtiyaç duyulur ve bunlar çok kıt kaynaklardır. Fonları kullananlar, baştanbaşa tetkik edildiği zaman cazip görülmeyen projeleri finanse etmeyi taahhüt etmek istemezler. Fakat aynı şekilde eğer yapılan tetkik fonların hazır olacağına ümit veriyorsa, bir derece teminat olmadıkça hükümetler kıt kaynakları, imkân dahilinde olan projelerin iktisadî ve teknik tetkiklerine tahsis etmek istemeyeceklerdir. Üçüncü olarak hükümetler kendilerini ifaya muktedir bulmadıkları vaatlerde bulunmayı istemezler. Muayyen bir bölgede istenen bir projenin sadece iktisadî ve teknik tetkik teşebbüsü yeni ümitler ortaya çıkarır, lâkin çok defa hükümet makamları bunun taahhüdü icabettirmedeğinde ısrar edebilirler.

Bu iddialar, hiç olmazsa iktisadî kalkınmanın ilk devrelerinde büyük ölçüde kesif sermayeli projelere karşı tercih edilen ölçüler veya kalkınma bloklarının kurulması görüşü ile ileri sürülen iddialardır. "Desteklenen gelişmeye doğru uçuş (Take-off into sustained Growth)"u başarmanın en iyi yolu kalkınma bloklarının ihtiyatlı tesisi olacağı fikri iddia edilebilir. Hali hazırda sanayiinin özünün mevcut olduğu büyük merkezlerde veya yakınlarında, büyük nisbette büyük ve küçük yeni teşebbüslerin kurulma temayülünde olduğu ve büyük ölçüde gelişmenin mevcut teşebbüslerde görüldüğü bütün dünyada olan bir olaydır. Piyasaya yakınlık, malzeme ve parça ve enerji, nakliye kolaylıklarının hazır olması, sanayi işlerinin disiplinine alışkın çok veya az yetiştirilmiş iş ücü için diğer teşebbüslere tabi olma ve onarma işleri, bankacılık, kredi kolaylıkları gibi yardımcı hizmetler bunun sebepleri arasın-

(11) A. O. HIRSCHMAN : «Investment Policies and Dualism in underdeveloped Countries» in American Economic Review (Los Angeles) Vol. XVII, No. 5 Sep. 1957 p. 551. Bu iddia yazar tarafından yatırımların plânlanmasında sermayenin daha fazla kesif olduğu usulün aksine olarak, marjinal produktivenin nisbî faydalarının münakaşasına bağlı olarak ileri sürülmüş değildir.

dadır. (12) Eğer bunlar gelişmenin kendiliğinden vaki olduğu şartlar ise, bunların gerikalmiş ekonomilerde yatırım politikasının ihtiyatla yaratmaya çalıştığı şartlar olduğu söylenebilir.

Diğer bir düşünüş tarzı, gerikalınış memleketlerde yatırımları plânlamada kesif sermaye ususlünün, iş gücü kesafeti metodunda olduğu gibi iş gücüne daha fazla gelir tevziini icabettirmeyeceği için daha süratli nisbette yatırımı mümkün kılacağı iddiasıdır. Eğer iş gücü kesafeti metodları kabul edilirse, bu memleketlerin bir çoğunda mevcut olan fazla iş gücü havuzundan daha bir kısım işçiler derhal istihdam edileceklerdir. Onlara ücret ödenecektir fakat tasarruf etmelerini beklemek realiteye uygun olmayacaktır. İstihlâk tam ilâve olarak ödenen ücret kadar, yahutta tam miktara çok yakın bir şekilde genişleyecek, tasarruf ve yatırım için çok az bir şey kalacaktır, bunun destekleyici iktisadî gelişme için ehemmiyeti nadiren mübalâğa edilebilir. Tabiatile böyle yapmak emniyet verici olunca ilâve çalıştırma fırsatları temin etmek arzuya şayandır, fakat bunu hemen yapmak (böyle iddia edilir) tehlikeyi göze almak demektir, halbuki kesif sermaye yatırımları politikası ve hasıl ettikleri geliri tekrar yatırma politikası, iş gücü kesafeti yatırım politikası ile temin edilmesi mümkün olandan, yaratılan yeni sermaye ile bir kaç yıl içinde daha fazla iş teminini mümkün kılacaktır.

Bu iddianın bir ifadesi W. Galenson ve H. Leibenstein'in bir makalesinde bulunmaktadır. (12) Onlar marjinal metodu tamamen bir tarafa atmamaktadırlar fakat politikaya, politikacının bütün sahalarda serma-

(12) F. Perroux okuyuculara hatırlatmaktadır ki A sanayinin gelişmesi A sanayinin istihsal ettiği kaynakları satın alan B sanayinin, A sanayinin mahsullerini tamamlayıcı (i. e. birlikte talep edilen) istihsalde bulunan C sanayinin A sanayinin kullandığı istihsal kaynakları yerine ikame edilen şeyler istihsal eden (tahminen daha ucuz) D sanayinin ve A sanayinin gelişmesi neticesinde gelirleri artan fertlerin istihlâk ettikleri şeyleri istihsal eden E sanayinin kârlarını artırabilir. (François Perrux: «Note sur la notion de pôle de croissance», *Economie appliquee* (Paris) Tome VIII Nos 1-2, Jan-june 1955 p. 312 footnote 1).

(13) (Sayfa 19) W. Galenson and H. Leibenstein, *Investment Criteria, Productivity and Economic Development*, *Quarterly Journal of Economics* (Cambridge Mass) Vol. LXIX No. 3 Aug. 1955 P. 343.

(14) Bu konuda H. H. Villard : in *Investment Criteria, Productivity and Economic development* yazısına bakınız. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol: LXXI, No; 3, Aug. 1957 p. 470. Şu da ilâve edilebilir ki H. Belshaw başlıca nüfus artışı ile ilgili bir kitapta müteşebbislik ve idarede geniş bir eğitimi ve yatırımlardan neticelenen istihdam imkânları ile diğer faydaların geniş yayılmasını temin edeceği sebebiyle az sermaye kesafeti ile küçük çapta yatırımların lehindedir. H. Belshaw : *Population Growth and levels of consumption, with special reference to countries Asia* (London, George Allen and Unwin, 1956).

yenin marjinal prodüktivitesini değil, işçi başına istihlâk çıkarıldıktan sonra kalan net prodüktivite olarak tarif edilen "marjinal nüfus başına yeniden yatırım hissesini" (marginal per capita re-investment quotient) eşit kılmaya çalışması icap ettiği şeklinde bir mâna veriyorlar. Bahsedilen makale muayyen faraziyelerle, çeşitli pamuklu dokuma makinalarına 1200 rupi başlangıç yatırımının bir zaman devresinde temin ettiği istihdam miktarını gösteren bir tablo ihtiva etmektedir. Eğer bu miktar el tezgâhlarına yatırılırsa (cottage industry) (küçük ev sanayii) bu faraziyelerle başlangıçta 35 kişiyi istihdam temin edecek, fakat tekrar yatırım için hiç bir şey ayrılamayacak ve 25 yıl sonra da yine temin edilen iş sayısı 35 olacaktır. Eğer diğer taraftan, aynı miktar büyük çapta modern bir fabrikaya yatırılırsa başlangıçta 5 kişiye iş temin edilecek fakat, hasıl olan gelirin büyük miktarının tekrar yatırılması sayesinde 25 yıl sonra ilâve istihdam 12000 aşacaktır. Ücret olarak ödenen her penny'nin istihlâke harcandığı ve iş gücüne ödenmeyen her penny'nin yeniden yatırıldığı faraziyesi bu hesapların dayandığı faraziyeler arasındadır. Hattâ sermaye amortismanı için de hiç bir tahsisat ayrılmamaktadır. Yazarlar iş gücüne ödenen miktardan geri kalan kısmın tamamının hakikaten tekrar yatırıldığını temin etme meselesini münakaşa etmemektedirler. Meselenin büyük bir kısmını hesap dışı bıraktıkları hissedilmektedir ve farklı tipteki yatırımlardan zamanla tatbikatta muhtemelen neticelenecek istihdam teminindeki farkı tablolarının fazlaca büyüttüğünü şüphesiz ki onlar da kabul edeceklerdir. Bununla beraber tablolarında gösterilen farkın küçük bir kısmı bile çok önemli bir mesele teşkil edecektir.

Münakaşanın bir kısmı Malthusian görüşlere dayandırılmaktadır. Yazarlar bir çok gerikalmış memleketlerin bir taraftan yavaş ve nisbeten rahat kalkınma ile diğer taraftan istihlâkin kısılması ve süratli yatırım yapılması suretile başarılan süratli kalkınma arasında bir seçim yapmadıklarını iddia ederler. Onlar kalkınmanın yegâne yolunun ikincisinin olduğuna inanmaktadırlar. Kalkınmanın kendi kendini idamesi icabediyorsa kalkınma ameliyesinde ilk önce tehlikeli bir "minumum effort-asgarî gayret" maniasının yenilmesi icabettiğini ve işçi başına düşen sermaye nisbetini, "nüfus başına potansiyel hasılay!" (per capita output potential,) nüfus başına tekrar yatırılan kısmı azaltacağı için süratli nüfus artışının (ki onun yatırımların iş gücü kesafeti metodu ile teşvik edileceğine inanırlar.) (13) bu maniayı yenme şanslarını son derece azaltacağını iddia ederler.

Kesif sermaye usulü için iki başka iddia daha ileri sürülebilir. Bunlardan biri bilhassa demokratik toplumlarda sanayileşme ameliyesinin başlangıcında sermaye kesafeti tekniğine geçmedeki başarısızlığın daha

sonraki devrede yeniliklere karşı yenilmez müessesesevî engeller yaratabileceğidir. İş gücünün henüz mevcut olmaması veya hal çarelerini henüz bilmemesi dolayısı ile, yeni kurulan bir fabrika iş gücü sermaye nisbetini tesbitte dikkate değer bir serbestiyi haizdir. Fakat bir defa iş gücü kesafeti tekniği esasına göre mevcut olan bir iş gücünün fiilen, sonraki işten tasarruf yeniliğine geçişe karşı mukavemet edebileceği iddia edilmektedir.

Nihayet muayyen sayıda modern sermayenin kesif kullanıldığı fabrikaların tesisi, modern teknolojideki idare ve iş gücünün yetiştirilmesi ve tecrübe sahibi olmalarını temin ve geri kalmış ekonomilerde tecrübeli ehliyetli idare ve usta işçi noksanına çare olmasına yardım edecek bir vasıta olarak müdafaa edilebilir. Bundan başka, iyi idareciler az olduğu için bunların kabiliyetlerine göre tam bir saha verebilecek derecede büyük teşebbüslerde istihdam edilmelerini temin etmek istenir. Diğer taraftan küçük bir teşebbüsün idaresinden büyük bir teşebbüsün idaresinin çok daha güç olduğu iddia edilebilir, ve yeter derecede büyük teşebbüsleri idare ve tanzime muktedir kimselerin çok az olduğu bir memlekette küçük işletmelerin iyi bir şekilde idaresine muktedir çok sayıda eleman bulunabilir. Sermayenin kıt oluşu büyük ölçüde kesif sermaye yatırımlarında merkezîleşme, küçük işletmelerde kullanılacak sermaye miktarını azaltacaktır. Fakat "bir ekonominin gelişmesi genel olarak herbiri mahallî imkânlardan ve kaynakların kullanılmasından faydalanan ve her biri sıra ile daha fazla gelişmeyi mümkün kılan büyük sayıda küçük değişiklikleri icabettirmektedir. Tasarrufların ve teşebbüslerin dağıtılması, devletin sermaye tedarikçisi veya işletmelerin idarecisi olarak önemli bir rol oynadığı memleketlerde bile, iktisadi kalkınmanın önemli bir cephesini teşkil eder." (14) Küçük işletmeler için makûl ölçüde sermayenin mevcut olduğu bir ekonomi, mevcut sermayenin daha az şumullü dağıtıldığı bir ekonomidekinden, daha büyük sayıda müteşebbis idareci ve maharetli işçi yetiştirme ve sanayi bakımından tecrübe sahibi olmaları için imkânlar temin edilebilir.

Bu iki iddia aksi istikametleri işaret etmektedir, her birine atfedilen önemin tetkik edilmekte olan sanayi ve muamelelerin kısmen esasına dayandığı görülecektir. Bahsedilen makalede Hirschman gerikalmış memleketlerde büyük organizasyonlardaki işbirliğinin özel güçlüklerle karşılaşacağını işaret etmektedir. Hirschman bilhassa faaliyetlerin tabiatının empoze ettiği bir program mahiyetinde faaliyetlerin hakim olduğu muayyen sanayilerde kesif sermaye teknolojisinin hem idare hem

(15) P. T. BAUER and B. S. YAMEY : The Economics of underdeveloped Countries. (London, James Nisbet 1957). P. 201

işgücünün yeterliğine çok büyük yardımı olacağına inanır. (15) Sevil ve idarede genel sıraya göre ve münasip bir zamanda ifa edilen karışık görevler serisini yaptırmak için böyle bir tarzda, beşerî arzuların bir araya toplanması ve beşerî faaliyetlerin koordinasyonu çok güç bir iştir. Nenin, nerede ve ne kadar zamanda yapılacağını oldukça önceden tayin eden makina ve mekanik yahut kimyevî ameliyelerin olduğu sanayi ve fabrikalarda bunu başarmak çok daha kolay olacaktır. Bu gibi fabrikalar sadece muayyen bir programa göre çalışabilir ve bir defa program tesbit edildikten sonra onu devam ettirmek fazla güçlük arzetmez. (16) İleri teknoloji sadece idare mekanizmasına değil fakat işgücünün yüksek derecede verimliliğine de yardım eder. Çok sarıh bir misal vardır, "İş makina ile yapılmadığı zaman azalma temayülü olacağı için makina süratindeki muamele, süratin sabitliğini ve muntazam kısa istirahat devrelerinin sabitliğini temin ettiği için, -kendi başına çalışan tecrübesiz bir işçinin güçlüğe maruz kaldığı muhtemelen yetişmemiş iş gücü makina ile çalıştığı zaman (makinasız sadece işçi tarafından yapıldığı zamana nazaran) mukayese edilemeyecek derecede daha iyi iş görecektir." İlâve olarak Hirschman şöyle bir fikir beyan etmektedir: "Modern makine ve teçhizat iş gücü ve idarenin bütün çalışma seviyelerinde yeterliğini *teşvikte* daha keskin bir tesire sahiptir. Daha iyi şoselerin daha iyi araba kullanma itiyatlarını kolaylaştırdığı gibi, bütün personel daha iyi araba kullanma itiyatlarını teşvik ettiği ve modern sağlığın temizlik ve hijyen alışkanlıklarını kolaylaştırdığı gibi, bütün personel daha iyi daha modern makina ve teçhizatta bulunmak zorunda kalacaktır." (17) Lâkin mahsulün hakim olduğu sanayilerde muamelelerin bünyesinin empose ettiği bir program ve büyük ölçüde idarenin güçlüklerini hafifletecek bir şey yoktur.

BU İKİ USUL UZLAŞTIRILABİLİR Mİ ?

Yukarda tefrik edilen bu iki görüş arasında hakikî bir tezat var mıdır? İkisi de kâat'iyetten uzak olduğu için bu meselenin münakaşası-

(16) Meselâ, petrol tasfiye, hazırlama sanayileri gibi mahsulün hâkim olduğu diğer sanayilerde bir fabrikanın, böyle olmayan inşaat sanayinin aksine mahdut bir kapasitesi vardır.

(17) Hirschman burada gerikalmış memleketlerde imalât şirketlerinin fabrika faaliyetlerindeki yeterliğinin büro faaliyetlerinden çok daha yüksek olduğunu basit bir deneme için izahetmektedir. Eğer mutedil nakliye masrafları ile şahsî hizmetlerin nakli mümkün olabilirse, yüksek derecede ileri memleketlerin makina, bina ve yolların muhafazası için, hükûmetin müsaade ettiği ihtira beratı, personel münasebetlerinin idaresi gibi hizmetleri ihraç edeceklerini karşılığında geri kalmış memleketlerden çelik ve çimento gibi şeyler ithal edeceklerini açıklamaktadır.

(18) A. O. HIRSCHMAN, op. cit. p. 563

sında bir takım güçlükler vardır. "Sosyal marjinal prodüktivite" usulü başka izahat yapmaksızın, yatırım programına ne tip özel projelerin dahil edileceği meselesine sarıh bir cevap vermeyecektir, çünkü farklı proje iddiaları bu izahlar altındaki fikir ve kıymet hükümlerinin izahatına dayanacaktır. Başka izahatta bulunmaksızın "kesif sermaye yatırımı" usulü de çok az kat'îdir. Bununla beraber muayyen sayıda noktalar tayin edilebilir.

Birincisi marjinal prodüktivite usulünün, ekonomide sermayenin şumullü ve az az dağıtılmasını manâlandırmadığı hususudur. Mukayeseli masraflar teorisine göre, bu usulün, gerikalmış memleketlerde, iş gücünün kesif kullanılabildiği sektörlerde ve bu sektörlerde iş gücünün kesif olduğu istihsal metodlarında sermaye yerine iş gücünün ikamesinin teknik imkânlarının hudutları içinde bir dereceye kadar ihtisasslaşmaya önderlik edeceği muhtemel görülmektedir. Fakat iki usul arasındaki farkın niçin büyültülmeyeceği ve siyasetin tayini meselesinde birbirlerine yaklaşmak temayülünde oluşunun muhtelif sebepleri olduğu görülmektedir. Marjinal prensibin önemi üzerinde durulduktan sonra çok bahsedilen bir fikir de "bütün cephelerde birden ilerlemeyi" ifade etmektedir. (17) Lâkin bu harfi harfine marjinal usulün neticelelerinin izahı olarak alınamaz. Yatırıma tahsis edilmeyecek fazlaca iş gücü ile mal istihsalinde bulunan bazı sektörler bulunabilir. Meselâ eğer ziraî hasılanın artmasını kontrol eden tahdit edici faktör sermayenin değil arazinin eksikliği ise, bu tarzda yatırılan sermayenin marjinal prodüktivitesi hiç bir şey olacağı için marjinal prodüktivite kaidesi, basit ziraî alet veya makinalara yatırım yapılmasını icabettirmeyecektir. Bu gibi yatırımlar çiftçileri daha az zamanda daha az eziyetle, aynı hasılayı istihsal etmeye muktedir kılacak ve ziraatte düşük istihdam miktarını basit ölçüde artıracaktır.

Yine eğer büyük ve küçük ölçüdeki sanayi arasında seçim yapmak istenirse, marjinal prodüktivite usulünün daima sonrakini icabettireceği hususu kat'î olarak sarıh değildir. Küçük çaptaki sanayinin kullandığı istihsal kaynakları nisbetinin, (genel olarak çok iş gücü az sermaye) büyük çaptaki sanayilerin kullandığı bu kaynaklar nisbetinden, gerikalmış memleketlerde istihsal faktörleri mevcudunun nisbetine çok daha fazla yakın olduğu iddia edilmektedir.

Küçük çaptaki sanayilerin daha fazla iş gücü kullandığı doğrudur, fakat genel olarak büyük çaptaki sanayiden istihsal ünitesi başına daha az sermaye kullandığı hususu şüphelidir. Hindistan'a ait bazı rakamlar

(19) Measures for the Economic Development of underdevelopped countries op-cit. p. 49

kat'î olmamakla beraber, büyük çaptaki teşebbüslerde işgücünün olduğu kadar, sermayenin produktivitesinin de hiç olmazsa geniş sanayi sahasında yüksek olduğunu ifade etmektedir. (17)

Ancak yine muayyen kesif sermayeli sektörlerin tesisini icabettiren gerikalmış bir ekonominin, tabii kaynakları sadece sermaye kesafeti metodları ile işletilebiliyorsa, marjinal produktivite kaidesi ile mukayeseli masraf şartları tamamen uzlaştırılabilir. Orta Doğu da petrol ve Güney Afrika'da altın klâsik misallerdir. Bunun için başka bir okulun çok fazla önem verdiği stratejik gelişme noktalarının ve sanayi özünün inkişafı ile marjinal produktivite usulünün kabili celif olmadığı neticesini çıkarmak hata olacaktır. Ne de bu çeşit hallerin istisnai olarak düşünülmesi tavsiye edilebilir. Herhangi bir zamanda, arz ve talep şartlarında tatminkâr bir değişiklik - bir icat bir yenilik, yeni bir tekniğin işletilmesi imkânı - daha ziyade mahdut bir sektörde, marjinal produktivite kaidesi altında büyük nisbette yeniden kullanılabilir sermayenin yatırıma tahsisini elverişli yapacak yeni fırsatlar ortaya çıkarabilir. Bu bilhassa muhtemelen bir defa olan kalkınmanın özel bir sektör veya bölgede muayyen bir hız kazandığını göstermektedir. Bir defa bu vuku buldu mu, ileri kalkınma yolunda kuvvetle talep edilen, meselâ elektrik enerjisi, su, mesken veya nakliye gibi muayyen şeylerin ciddî surette noksanlığının en az bir müddet için hakikî surette zorladığı tıkanıklıklar görünmeye başlayacaktır ve yatırım kararları bir müddet için "dikkate lâyık ve beklenilmedik şekilde meydana" kalabilir.

Bazı yazarlar marjinal produktivite usulünün, iktisadî kalkınma için lüzumlu enerji ve nakliye infrasütrüktürünü ve sanayiler arasında bir sanayii başka bir süratli gelişmeden tasarruf veya fırsatlar elde etmeye muktedir kılan karşılıklı tesisleri ihmâle sürükleyeceğinden korkar görünmektedirler. Eğer diğer sanayilerin aynı zamanda gelişmesinden beklenecek hem arz, hem talep cephesinde ki inikâslara bakmaksızın bu usulde her sanayinin hasıla akımı ayrı mütalâa edilir ve kıymetlendirilirse, bu husus marjinal produktivite usulünün muteber bir tenkidi olacaktır. Fakat marjinal produktivite usulünü müdafaa eden hiç bir yazar onun bu tarzda tefsir edilmesini teklif etmeyecektir. Devlet gelişmenin icabettirdiği, fakat hususî teşebbüse kârlı olmayan hizmet ve kolaylıkları temin etmek için muhakkak surette müdahale etmelidir, ve eder de. İleriye bakıp istikbâl için plânlar yapan, hususî bir müteşebbis ekonomide herhangi bir yerde olan bir şeyi ihmal etmez.

Bu muhakeme, marjinal produktivite usulünü bir tarafa atmak için değil, fakat sermayenin hususî marjinal produktivitesinden ziyade sos-

(20) Hirschman, op. cit. p. 553

yal marjinal prodüktivitesi ile ilgili olduğu için tahlil edilen bir muhakeme olarak görülmektedir. Daha ziyade uzak gelecekte hasıl olacak verimlere, dolayısıyla, nisbeten yüksek bir hali hazır kıymet vererek sosyal marjinal prodüktiviteyi uzun devre bakımından nazarı itibare alan bir muhakeme de olabilir.

Bu sonuncu nokta çetin bir noktadır. Eğer yatırım projelerinin sıralanması maksatları ile yatırım politikasına marjinal metot kabili telif olduğu için piyasa faiz nisbetinin ehemmiyetli derecede altında gölge (shadow) faiz nisbetinin tatbiki kabul edilirse bu usulle kesif sermaye usulü arasında herhangi bir anti tez görünmez. Düşük faiz nisbetinde, halde ve yakın gelecekte düşük verimler hasıl eden, fakat uzak gelecekte yüksek verimler hasıl etmesi beklenen yatırım projeleri, fazlaca yüksek derecede marjinal ölçü hudutları içinde sıralanacaktır, ve bunlar fazlaca nisbete kesif sermayeli yatırımlar ihtiva edebilir. Eğer masraflar piyasa nisbetinin altında gölge bir faiz nisbetinin esası üzerinde hesaplanırsa verimleri masraflarından daha fazla olacak olan bütün projelerde yatırım yapmak için sermayenin kâfi gelmeyeceği doğrudur. Fakat bir hükümet, prensipte marjinal prodüktiviteleri dolayısı ile rakip olan projeleri sıralıyabilir ve bunların en yüksek sırada olanlarını mevcut sermaye ile teşebbüse geçirebildiği kadarını teminat altına almak için mümkün olan her şeyi yapabilir. Lâkin bu sadece eğer marjinal prodüktivite tefrik ettiğimiz iki usulün birleştiği bu hususî tarzda tefsir edilir ve kıymetlendirilirse öyledir. Bu makalede incelenmekte olan mesele dolayısıyla "yatırım projelerinin sıralanması maksatları ile piyasa nisbetinin ehemmiyetli derecede altında gölge bir faiz nisbeti tatbik etmeyen bir marjinal prodüktivite usulü" yazmanın kısaltılmış şekli olarak "marjinal prodüktivite usulü" kelimelerini kullanarak aralarındaki farkı devam ettirmek uygun olacaktır. (18)

Kesif sermaye usulü için diğer bir iddia ve belki de meselenin esası daha ziyade iş gücü kesafetinde olduğu gibi iş gücüne öyle çok

(21) V. V. BHATT : «Capital -output Ratios in certain industries : A Comparative study of certain countries» Review of Economic and statistics de (Cambridge, Mass) Vol. XXXVI No. 3 Aug. 1954 P. 317

(22) Bazı iktisatçılar şühhesiz ki bunu marjinal prodüktivite usulünün boşuna tahdit edici bir tefsiri olarak mütalâa edecekleri gibi diğerleri de terime böyle geniş bir mâna vermede halihazırda önemli serbestiye sahip olduğumuzu hissedebileceklerdir. «Sermaye kesafetçilerinin hiç olmazsa bazılarının marjinal prodüktivite usulüne sürükleyecek gayretlere karşı koyacakları muhtemel görülür.

Bakınız; e. g. Galenson ve Leibenstein, op. cit. p. 351 ve bir çok yerlere. «Sermaye kesafetçilerini», eğer isterlerse bu ölçüye doğru adım atmaya muktedir kılacak kadar marjinal prodüktivite usulünün böyle geniş tefsir edilmemesi meselesi daha ziyade terminolojik uygunluk meselesi olarak görülür.»

gelir tevziine lûzum hasıl etmeyeceği için bunun yatırımları daha süratli nisbette mümkün kılacağı hususudur. Eğer millî istihlâk temayülü iki usulde de aynı ise, daha büyük yekûn gelirden daha fazla yatırılacağı için, marjinal prodüktivite usulünün, millî gelirin kısa devrede azamîleştirilmesi için olduğu gibi gelişmenin de lehinde olacağına dikkat edilmelidir. Eğer sadece istihlâk, kesif sermaye usulünde marjinal prodüktivite usulünden daha tesirli kısılabılırsa, istihlâk tahdit edilebildiği nisbette, kesif sermaye usulü marjinal prodüktivite usulünden daha fazla iktisadî gelişmenin süratli olmasına yardım edecektir.

Bu muhakemeye dayanan kesif sermaye yatırımı politikası bu durumda, geri kalmış memleketlerde iktisatçıların yatırım politikasına bakarak yaptıkları tavsiyelerde bu makalenin başlangıcında üzerinde ısrarla durulan zâhiri ihtilâfın hiçbir surette hakikî bir ihtilâf olmadığını meydana çıkarmaktadır.

Bir fikir mensupları filvaki şöyle demektedirler: “Eğer halihazırdaki millî geliri azamîleştirmek isterseniz, mevcut sermayeyi bütün sahalarda marjinal prodüktivitesi mümkün olduğu kadar eşit olacak bir tarzda kullanırsınız.” Diğer bir okul ise şöyle demektedir: “Eğer süratli nisbette iktisadî gelişme isterseniz, muayyen stratejik sektör ve projelere mevcut sermayeyi, marjinal prodüktivite kaidesi altında tertip edileceğinden daha büyük nisbetlerde yatırabilirsiniz. (hiç olmazsa kısa devre bakımından)” Bu muhtemel bir seyyaha söylenenden daha münazaalı değildir: “Eğer gideceğiniz yere çabuk ulaşmak isterseniz hava yolu ile giderseniz, eğer eğlenceli seyahat isterseniz denizden giderseniz.” Verilen neticeye ulaşmak için gerekli vasıtalar bakımından bir ihtilâf değil neticelerin seçimi mevzuu bahistir.

Fakat kesif sermaye metoduna dayanan yatırım politikasının marjinal prodüktivite usulünden daha yüksek nisbette yatırım temin edeceği yeter derecede doğru mudur? Hükûmet marjinal prodüktivite usulünde, kesif sermaye usulündeki tasarruf ve yatırım miktarını temin edecek bir yol bulmadıkça, marjinal prodüktivite usulünün hasıl edeceği fazla kısa devre gelirinden istihlâke biraz daha fazla imkân verileceği için böyle olacağı açıkça görülmektedir. Yahut da bir hal çaresi olarak marjinal prodüktivite usulünde, istihlâki diğer usulde müsaade edilecek maksimum seviyenin altında bulundurmamak yolu bulunabilirse, daha süratli nisbette yatırım bile başarılabilir. Bir hükûmetin âmme yatırımı ve hususî yatırımlar hususundaki politikası ile gelir tevziine tesir etme iktidarı elbette ki istihlâk ve tasarruf nisbetlerine tesir edilebileceği yegâne vasıta değildir. Tasarrufunda bir çok diğer vasıtalar da vardır. Bir hususî teşebbüs ekonomisinde veya karışık bir ekonomide, vergileme, para politikası, devlet teşebbüslerinin fiat politikası, temin

edilen âmme hizmetleri seviyesindeki değişmeler, dış iktisadî politika-
sındaki değişmeler ve bu gibi bir takım vasıtalara sahiptir; merkezi
plânlı bir ekonomide bir kat daha fazla neticeleri çok olan tesirlere sa-
hıptır. Hükûmetin iktisadî kalkınma yararına, topluma bunlardan baş-
ka en çok mantığa uygun tedbirler kombinasyonu ile empoze edilebilen
azamî nisbeti aşacak bir tasarruf nisbetini empoze etmesi istendięi ta-
mamen mantıkîdir. řu halde ihtiyatlı bir şekilde istihlâki tahdide çalı-
şan bir yatırım politikasında, diğer tedbirler serisi arasından biri ola-
rak, tamamen güvenilmese de istihlâki tahdide hakikaten mecbur kala-
caktır. Fakat bunun takriben daha yüksek bir nisbette tasarruf ve ya-
tırım yapılmasına çalışacak yegâne veya başlıca vasıtalar olacağını far-
etmek için hiç bir iyi sebep olmadığı görülür. Bu kesif sermaye yatırımı
politikası münakaşası halk, işsiz veya düşük istihdam edildikçe, açlık
hastalık ve sefaletle devam edeceği (bunun için bir çok memleketlerde
istihlâkin azaltılmasının ifade ettiği şey budur.) fakat başka şartlar al-
tında aynı derecede bu şeylere tahammül edemeyecekleri münakaşasını
ortaya çıkarmaktadır.

O. Eckstein son bir makalede, eğer bir hükûmet tasarruf nisbetini
tesbit etmesi için bir çare olarak sermaye piyasasını reddeder, ve bu
tip politikaya çare olmayan tedbirlerin empose edebildiğinden daha
büyük tasarruf nisbetini topluma empoze etmek isterse, o vakit (fakat
sadece o vakit) ışığında yatırım projelerini seçmek için marjinal pro-
düktiviteden başka bir kritere ihtiyacı olacağını beyan etmiştir; ve
Galenson ve Leibenstein “marjinal nüfus başına tekrar yatırılan kısım”
kriteri yerine başka bir kriter tavsiye etmektedir yani hükûmetler hem
müstehlik refahına bir projenin vasıtasız yardımı, hem de sermaye stok-
larına hasıl ettiği ilâve suretile mümkün kılınan vasıtalı yardımı neti-
celendirecek bir tarzda tarif edilen sermaye yatırımının hasıl ettiği
“marjinal gelişmeye yardımını” farklı istikametlerde eşitlemeye çalış-
malıdır.

Evvelki paragrafta söylenenleri hülâsa edelim - yatırım politika-
sında marjinal prodüktivite usulü, sanayinin özü veya kalkınma blok-
larının tesisi veya bir ekonominin daha ziyade mahdut sektörlerinde
süratli gelişme ile gayri kabili telif değildir. Kesif sermaye yatırımları
iddialarının bazıları marjinal prodüktivite kriterini bir tarafa atmak
iddiaları değil onu özel bir tarzda tefsir etmek münakaşaları olarak gö-
rülür. Muhtemelen marjinal prodüktivite kriteri tatbik edilirse redde-
dilecek olan, kesif sermaye projelerinin bir memleketin yatırım prog-
ramında bulunması hususundaki en önemli iddia bunun tasarruf ve
yatırıma daha süratli bir nisbette imkân vereceği münakaşasıdır. Böy-
le projelerin dahil edilmesi haldeki millî hasılanın azamîleştirilmesi nok-

taî nazarından kaynakların muhakkak yanlış tahsisini duçar edecektir, fakat eğer hükümet a) çari gelir tevziinde, cari vergi bünyesi ve seviyesinde v.s. de toplumu yapmak isteyeceğinden daha fazla tasarruf ve yatırıma teşvik etmenin lüzumlu olduğuna b) lüzumlu görülen tasarruflardaki ve yatırımlardaki artışları teşvik edici başkaca ve daha iyi yollar olmadığına inandırılırsa bu projelerin dahil edilmesine de izin verilebilir.

TEORİ VE TATBİKATTA YATIRIM KRİTERİ

Bu makale münakaşa edilen iki usulden hangisinin, kıt sermayenin ne şekilde kullanılacağını tesbit için tatbiki bakımdan faydalı bir kriter temin edeceği hususunda az müşahede ile neticelenmektedir.

Eğer marjinal prensibin yatırım politikası için bir esas olarak iktisadî ve sosyal refaha yardımcı şeklinde müdafaa edilmesi icabederse, hususî marjinal prodüktivite yerine sosyal marjinal prodüktivite fikrinin ikâmesi lüzumlu görülmektedir. Eğer ekseri hallerde sosyal ve hususî prodüktivitenin birbirine az çok uyduğu genel bir faraziye olarak kabul ediliyorsa, bu genel faraziyenin kıymetini kaybetmediği bütün hallerde sermayenin hususî marjinal prodüktivitesi kadar sosyal marjinal prodüktivitesini de hesaplamak maksadı ile hakikî vakalar olan piyasa fiatları kullanılabilir ve faraziyenin kıymetini muhafaza etmediği özel hallerde ihtiyarî ise de makûl ölçüde tatmin edici tashihler yapmak aşırı derecede güç olmayabilir. Lâkin bilhassa fiat sisteminin henüz bütün ekonomiye nüfuz etmediği ve iş gücünün az istihdam edildiği, paraları kıymetinin üstünde tutulan ve diğer faktörlerin fiatların bünyesini bozduğu geri kalmış memleketlerde böyle bir faraziye olup olmayacağı çok şüphelidir. Çok daha şumullü olarak bir kimse sosyal faktörleri hesaba almak için, piyasa fiatlarını yükselterek veya alçaltarak tashih eder, başkası sosyal marjinal prodüktiviteyi hesaplamada gölge veya muhasebe fiatlarını kullanır, biri daha ileri giderek hakikî olaylar alır ve bir başkası ise subjektif kıymet hükümlerine güvenir. Birinin hususî marjinal prodüktivitenin sosyal marjinal prodüktiviteye tahvilinin icabettirdiği bütün tashihleri yapıp bitirdiği sırada, biraradaki irtibatı iyice ayıran, yatırım kararlarını almada hükümetlere marjinal tahlilin hiç bir pratik öncülük temin edemediğini kabul eden başka birisinin objektif olarak ölçülebilen bir şey olmadığı fikri ile bütün bunları bir tarafa atacağı düşünülebilir.

Lâkin, hususî marjinal prodüktivite yerine sosyal marjinal prodüktivitenin ikamesinin, yatırım politikasının bir aleti olarak marjinal tahlilin faydasını tamamen yok ettiğini bütün yazarlar kabul etmeyecek-

ierdir. Hususî surette H. B. Chenery, sosyal marjinal prodüktivitenin ölçülmesi için, Yunanistan'da sanayi projelerinin, Güney İtalya'da ziraî projelerin sıralanması maksadı ile tatbik edilmiş olan, yatırım programlarının ihtiva ettiği yatırım projelerinin yapılması icabedenlerle etmeyenlerini ayırmak için tatbikatta nasıl kullanılacağıнын örneklerini veren bir formül ortaya koymuştur. (19) Sosyal marjinal prodüktivite ile hususî marjinal prodüktivite arasındaki farkın takribi delilleri olarak, gerikalmış memleketlerde muhtemelen mevcut mutayı kullanmak için genel bir metot ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Yatırım projelerinin bu formüle göre sıralanması lüzumsuz derecede rijit ve mekanik bir usul olacağı ve sosyal marjinal prodüktivitenin bir derece katiyetle "miktarının tâyini" veya ölçülmesi gayretleri az bir başarı ile karşılaşacağı hissedilse bile yine de bu fikrin faydasını kaybetmiyeceği ve yatırım politikasına tesir edecek muhtelif düşüncelerle alâkasını göstermenin ve tatbik etmenin mümkün olacağı, tahlili bir çerçeve elde bulundurmamıza imkân vereceği iddia edilebilir - bundan başka tahlili bir çerçeve böyle bir politikanın mesullerini kıymet hükümlerini münazara ve münakaşa edilebilecek bir şekilde açığa çıkarmaya mecbur eder. Bunun yatırım programının mantikî olarak uygun yapılmasına ve herbiri tazyik grupları istediği için dahil edilen, kâr için yapılan projeler ihtiva etmesine mani olmada, ahenkli kıymet hükümlerinin tatbikine muhtemelen yardım edeceği iddia edilebilir. Meselâ, eğer bir yatırım programı, dahil edilmesi marjinal prensibe göre, ancak istihdam edilen ilâve işgücünün sosyal masrafı hususî masrafının çok altında olduğuna veya memleket parasının ehemmiyetli surette kıymeti haiz olduğuna hükmedilirse, haklı bulunan bir proje iyihativa ederse, bir defa bu açıklandığı için, aynı kıymet hükümlerine göre eşit ve daha üstün taleplere sahip olmasak başka projeleri çıkarmak güç olabilir. Yapılacak seçimin, her biri insicamlı bir grup kriter manâsında olmayan değerlerine (veya farzedilen değerlerine göre) seçilmiş projeler ihtiva eden bir yatırım programı uygun ve müdafa edilebilir kıymet ölçüleri münasebetile doğru bulunan projeler ihtiva eden bir program arasında olduğu iddia edilebilir. Sosyal marjinal prodüktivite usulünün daha fazla izah edilmeksizin hangi özel projelerin yatırım programına dahil edilmesi icabettiği meselesine sarih bir cevap veremeyeceğini gördük, çünkü farklı projelerin talepleri bu izahlar altındaki kavram ve kıymet hükümlerinin tefsirine dayacaktır. Fakat eğer kavram, bir X projesinin dahil edilmesini icabettiren bir tarzda tefsir edilirse, W ve V projelerinin bırakılması icabederken Y ve Z projelerinin de dahil edilmesinin kuvvetle talep edildiğini isbat etmek mümkün olabilir.

Yatırım politikasının marjinal prodüktivitenin tatbikinin pratik faydası olup olmadığı hususundaki işaretlerimiz bu kadardır. Kesif sermaye usulünün pratik faydası nedir? Hükümetlerin kesif sermaye yatırımlarını tercih etmeleri icabettiğini söylemek kâfi değildir. Ne tip kesif sermayeli projeleri tercih edeceklerdir? Stratejik gelişme noktalarını nasıl tesbit emelidirler? Kesif sermaye yatırımlarının lehinde olan yazarlardan bazıları, marjinal okula yatırım kararlarını almada hükümetlere özel bir rehberlik temin etmek başarısızlığı kusurunu isnat ettikleri için bu suallere biraz daha çok hususî cevaplar veirlmesi beklenebilirdi.

Lâkin bu suallerle ilgili eserler ümit kırıcıdır. Galenson ve Leibenstein demektedirler ki:

Sanayinin inkişafını kolaylaştıracak veya hakikaten mümkün kılacak sanayi *örneğine* çok az önem verilmiştir. Meselâ sermayenin demir ve çelik imaline mi yoksa tekstil imaline mi tahsis edileceği meselesi ehemmiyetsiz bir mesele değildir. Kalkınma teşkilâtının tavsiyelerinin hepsi fonların iktisadî kalkınmaya izah edilemeyen bir tarzda önderlik edecek, meselâ mahallî ham maddelere istinat eden hafif sanayilere yatırıldığını farzetmek temayülündedirler (20).

Az işgücü çok sermaye terkiibinin, yeniden yatırılacak büyük bir miktar temin edeceği esbabı mucibesile ağır sanayinin ("Modern sanayinin kalkınması için esas olan sanayiler") kurulması lehindedirler. (21) Bu kesif sermaye metotları kullanan özel tesisler için doğru olsa bile, böyle bir politikanın ekonominin geri kalan bir kısmı için ne gibi tesirlerinin olacağını sormak icabeder. Mukayeseli masraf şartları ve milletlerarası ticaret imkânları nadiren mütalâa harici bırakılabilir. Eğer ağır sanayilerin kurulmasının halde ve yakın gelecekte bir memlekete ithâl edileceğinden çok daha ucuz olarak makine alet veya malzeme temin edeceği ümit edilirse, bu sanayilere yatırım ihtimal ki marjinal prodüktivite kriterine göre hazırlanan bir yatırım programına dahil edilecektir. Fakat eğer ağır sanayilerin kurulması müddetsiz olarak veya geniş bir zaman devresinde (22), ikinci derecede veya çok pahalı makine alet veya malzeme istihsal eden mahallî sanayii manâlandırıyor, kü-

(23) op. cit. p. 361

(24) Nakliye enerij, maden işleyen sanayiler ve sermaye malları istihsal eden diğer sanayiler arasında «ağır» sanayilerin işgücüne nisbeten büyük nisbette sermaye kullanan sanayilerle aynı sayılması icabetmez. Lâkin bu mânadaki ağır sanayilerin de muayyen istisnalarla kesif sermayeli sanayiler olduğu hususunda temayül görülmektedir.

(25) Yukarda işaret edildiği gibi, müstakbel eşyanın kıymetini iskonto etmek için daha aşağı faiz nisbeti uygun görülecektir, marjinal prodüktivite kriterine göre hazırlanan bir yatırım programında sadece uzak gelecekte verimler hasıl eden projelerin dahil edilmesi talepleri daha kuvvetli olacaktır.

kûmet bu özel sanayilerde aşırı derecede yüksek masraf mahzuru dolayısı ile ve yeniden yatırım miktarları azaldığı için, bu sanayilere yapılacak olan yatırımlara muhalefet edeceklerdir. Sermaye eşyaları ile istihlâk eşyaları sanayilerinin gelişme nisbetleri arasında da muvazenenin muhafazası mevzuu bahistir. Ağır sanayinin kurulması, nisbeten az işgücü kullansalar bile toplumun ücret faturalarında biraz artma husule getirecek ve eğer ilâve ücretlerin harcanacağı ilâve istihlâk eşyaları mevcut değilse enflâsyonist tazyikler husule gelecektir. Genel olarak nakliye ve enerji sahasında muayyen kalkınmanın diğer sahalardaki kalkınma için lüzumlu olduğu kabul edilir. Fakat bunun dışında, ağır sanayilerin kurulmasına ruçhan hakkı veren genel bir hal ortaya çıkarılmış olduğu görülmemektedir. İktisadî bir temel üzerinde ağır sanayii temin edecek derecede büyük bir millî piyasanın inkişafı meselesi ve bundan neler beklenileceği hususunda memleket kaynaklarına dayanılacaktır. Tarihî müşahdeler iktisadî gelişmenin (take off) uçuş safhasında sadece ağır sanayinin başlıca rol oynayabildiği görüşünü teyit eder görünmemektedir (23).

H. Belshaw Asya memleketlerine bakarak bir sanayileşme programında "normal arzuya şayan bir sıranın" önce hafif istihlâk eşyaları istihsal eden sanayinin, sonra orta ve nihayet ağır sanayilerin kurulması şeklinde olacağını beyan etmektedir. O bu sıranın sadece geri kalmış memleketlerde sermaye ve işgücünün nisbî mevcudiyeti ile değil, fakat istihlâk eşyalarının artan arzını teşvik edici tesirleri yüzünden de gösterildiği, çünkü sıra ile bir devrenin sonraki devre için piyasalar teminine yardım edeceğini beyan etmektedir. Lâkin bu "genel kaidenin" önemli istisnalarını kabul etmektedir. (24)

İktisat mecmualarında ve diğer eserlerde bir çok sayfaların son yıllarda, gerikalmiş memleketlerde yatırım kriterinin pratik idare tarzında ümit kırıcı derecede az hasıla verdiği hususuna ayrıldığı hissedilebilir. Lâkin iktisadî tahlilin hükûmetlerin ve iş adamlarının kararları için karşılık olarak hizmet edebilecek ilminden ziyade pratik iş görme usulleri temin edebildiği asla iddia edilemez. (25) Bundan başka doğru yatırım kararlarının dayandığı mütalâaların hepsi iktisadî vasıfta değil-

(26) Yukarda sayfa 3 e bakınız.

(27) Op. cit. Sayfa 190—191 ve Chapter VI

(28) Ch. BAUER ve YAMEY, op. cit. Sayfa 257 : «İktisat ilmi doğrudan doğruya özel durumlara tatbik edilebilen değişik iktisadî bünye ve iktisadî gelişmenin ideal örnekleri mânasında bir helyograf temin etmez. Herhalin şartlarının ve imkânlarının dikkatle tetkiki için yerine konulacak bir şey yoktur. İktisadî konudaki yazılar ilgili sualler sormalı, aksi takdirde meydana çıkarılmayan ve hususî politikaların lüzumlu veya muhtemel neticelerini işaret edebilen sonuçları ve meseleleri göstermelidir.

lerdir. İktisadî tahlille ilgili çok az şey söylenmiş olan, önemli sosyolojik ve psikolojik düşünceler de vardır. Bir çok yazarların işaret ettiği gibi, burada "dahil" disipline ait" incelemeler için önemli bir saha mevcuttur.

Rostow'un açıkladığı, fakat bu hususî meselede teferruatla tatbik edilmeyen bir tahlil taslağı bunda faydalı olabilirdi. (26) İktisadî gelişmeye bir grup "hasıla" ve bir grup "temayüllerin" karşılıklı tesiri ile tesbit edilmiş gibi bakılabileceğini beyan etmiştir. Hasıla, bilinen tabii kaynakların işletilmesinden hasıl olan verim nisbetini ve ilmî bilgisini mevcudiyetini temsil eder; temayüller aşağıdaki gibi sıralanmaktadır: (1) Saf ilmi kalkındırma temayülü (2) İktisadî hayata ilmi tatbik etme temayülü (3) Yenilik imkânlarını kabul etme temayülü (4) Maddî ilerlemeye çalışma temayülü (5) İstihlâk temayülü (6) Çocuk sahibi olma temayülü. 3 Böylece bu verilen temayüllerle hasılada herhangi bir sebepten dolayı bir artış varsa, yahutta herhangi bir sebeple eğer temayüller gelişmenin lehine olan bir tarzda değişirse, verilen hasıla ile gelişme vaki olabilir, yahutta değişen hasıla ve değişen temayüller terakibinden gelişme neticelenebilir. Japonya'da temayüllerdeki gelişmenin devam eden gelişmeye doğru uçuşun başlıca sebebi olduğu görülür. Avustralya ve Yeni Zelânda'da başlıca kâr için yeni imkânların âni ortaya çıkışı ile tetiğin çekilmiş olduğu görülür.

Rostow temayüllerin büyük görünen nizamı hakkında diyor ki:

Bu değişkenler, bir tarafa resmî iktisatçılar topluluğu ile diğer tarafta, antropolog, sosyolog, psikolog ve tarihçi arasında bir rabıta tesis etmek için tertip edilmiştir. İktisatçıyı, tarihi ve çağdaş hakikî dünyanın iktisadî meeslelerinin tahlilinden önce muayyen esaslı sorular sormak ve cevaplandırmaya zorlamaktır. Çıkardıkları neticeler iktisadî teşkilâtındaki dalgalanmalar ve gelişmenin genel tahliline doğrudan doğruya nüfuz edebilen bir tarzda, malûmatlarını ve tekniklerini alâkalı hale getirmelerini mümkün kılacak, iktisadî olaylarla alâkalı iktisatçı olmayan tahlilcilerin gayretleri için bir mihrak temin etmeyi de kastedmektedirler. (27)

Rostow'un ileri sürdüğü özel fikirlerin, zihindeki maksatlarla tertip edilebilen en uygun fikirler olduğunu yeter derecede isbat edememekle beraber bu gayelerin öneminden şüphe edilmez. Galenson ve Leibens

(29) W. W. Rostow : *The Process of Economic growth* (Oxford, Clarendon press 1953) *Economic Progress de «Trends in the allocation of resources in secular Growth»* yazısından neticelenen fikirlere bakınız. *International Economic Association'nın yuvarlak masa toplantısındaki kayıt ve muameleler.* (Louvain 1955) p. 367

(30) *The Process of Economic Growth*, Op. cit. p. 11

tejn gelecekte fert başına daha yüksek bir gelir temin edecek kesif sermayeli yatırım politikasının niçin istihlâk temayülü ve çocuk sahibi olmak temayülüne tesir edebileceğinin sebeplerini açıklamıştır. Yenilikleri kabul etme temayülü ve maddî ilerlemeye çalışma temayülü nedir? Kesif sermaye yatırımı politikası, gerikalmış memleketlerde ekonominin modern ve geleneksel sektörleri arasındaki ikiliği artırmak üzere, hiç olmazsa kısa devrede sermayenin daha çok şumullü ve az az dağıtılması politikasından daha büyük bir ölçüde muhtemelen az az sayıda dağıtılması politikasından daha büyük bir ölçüde muhtemelen az sayıda kimselerin temayüllerine tesir edeceği görülecektir. İlgili temayüllere müsbet tesir etme noktai nazarından eğitim ve yetiştirme fırsatları ile oldukça süratle ve tamamen sanayi muhitine sokulan ve yeni zevklerin, yaşama tarzlarının ortaya çıkarılması imkânları verilmesi ve iyi iş yapan çok az kimse olması iyi midir? Yahutta çok daha büyük sayıda kimseyi çok tedrici ve az münasip maddî şartlar altında bu tesirlere maruz bırakmak daha mı iyidir?

Hali hazırda bu gibi sorulara herhangi bir kimsenin cevap verebileceğinden şüphe edilebilir. Bütün hallerde aynı cevapların verilip verilmeyeceği de çok şüphelidir. Eğer bu konuda bir şey söylemek icabederse, herhangi bir halde bunların çoğu iktisadî tahlilin ihtiva ettiği meseleler değildir. Ancak bu sorulara cevap vermeksizin bir tip yatırım politikasının diğer bir politikadan iktisadî gelişmeye daha uygun olacağı hususunda kuvvetli bir inançla devam etmek güçtür.